

DOI

УДК 330.82(477):929 І. Вернадський

JEL: A11, A14

*Курбет О.П., кандидат економічних наук,
науковий співробітник відділу економічної історії
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4519-0552>
ResearcherID: I-9104-2018
e-mail: Kurbet@nas.gov.ua*

ЕКОНОМІСТ ІВАН ВЕРНАДСЬКИЙ ЯК ПРЕДТЕЧА УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЧНОЇ НАУКИ

У статті автор поставив за мету виокремити та проаналізувати основні аспекти наукової діяльності видатного українського економіста XIX ст. І. Вернадського, які можна кваліфікувати як передумови утворення Української академії наук. В ході аналізу біографії вченого було виявлено основні віхи його діяльності, які засвідчують активну наукову позицію. Згідно вказаної мети, дослідження було зосереджено на трьох образах, або ролях вченого – професора, видавця і українця. Освітянський геній професора І. Вернадського реалізувався у провідних закладах вищої освіти Російської імперії. Він був вельми прискіпливим у розробці лекційних матеріалів, особливу цінність вбачав у викладанні історії науки, без якої неможливо зрозуміти її значення. Гуманістичну традицію, започатковану вченим в економічній науці, продовжила Київська політехнічна школа, представником якої був один з перших академіків УАН Р. Орженцький. У прагненні популяризації та повернення уваги суспільства до практичного зрізу проблем політичної економії І. Вернадський заснував одне з перших спеціалізованих економічних видань «Экономический указатель». На його сторінках велась активна полеміка з авторами інших тогочасних видань стосовно актуальних проблем господарського розвитку, а підготовлені до друку публікації неодноразово привертали увагу Головного управління цензури. Журнал та його додаток «Економист» стали основними майданчиками популяризації здобутків західних економістів. Все життя вчений ідентифікував себе як

українця, а публікація праць російською мовою диктувалася радше історичними обставинами відсутності української державності. І. Вернадському вдалося прищепити любов до України своєму синові Володимиру – першому президенту УАН. Автор зробив висновок, що створенню УАН передувало багато чинників та обставин, корені яких варто шукати задовго до 1918 року. Одним із них була діяльність І. Вернадського та його життєва позиція. Вчений працював над формуванням якісного наукового середовища, сприятливого для розвитку науки та становлення інтелектуальних геніїв – батьків-засновників Академії та перших академіків Української академії наук.

Ключові слова: Іван Вернадський, економісти, Українська академія наук, Національна академія наук України, українська економічна думка, економічні журнали, професура XIX ст.

Kurbet O.

ECONOMIST IVAN VERNADSKY AS THE FORERUNNER OF UKRAINIAN ACADEMIC SCIENCE

To determine and examine the main scientific activity aspects of the outstanding Ukrainian economist of the 19th century Ivan Vernadsky, which can be qualified as preconditions of the establishment of the Ukrainian Academy of Sciences (UAS). Thoroughly studying Vernadsky's biography, the author revealed the main milestones of his scientific activity, which approve his active scientific position. Due to purpose of the paper, the author concentrated on three roles of the scientist, such as, a professor, a publisher, and a Ukrainian. Professor Vernadsky educational genius was realized in the leading Universities of the Russian Empire. He was very careful and precise in his work on the lecture materials. He saw a special value in studying the history of science, without which it is impossible to understand its importance.

The humanistic tradition started by Vernadsky was continued by the Kyiv School of Political Economy, including one of its representatives and one of the first academicians of the UAN Roman Orzhentsky. Vernadsky founded one of the first specialized economic journals «Economicheskij Ukazatel» («Economic Guide») in his strife to popularize the practical aspects of political economy and attract society's attention to it. The journal published active polemics with authors of other periodicals concerning urgent economic problems. The ideas expressed on its pages repeatedly attracted the attention of the Main Directorate of Censorship. «Economicheskij Ukazatel» and its attachment «Econo-

mist» became the main platforms for the popularization of the Western economists' achievements. Throughout his life, Vernadsky identified himself as Ukrainian, being his Russian-language publications required by the historical circumstances of the absence of Ukrainian statehood. Vernadsky was able to bring up his love to Ukraine in his own son Volodymyr – the first president of the UAN. This study has confirmed the existence of many different factors and circumstances, which influenced the UAS establishment long before 1918. Among such factors were Vernadsky' scientific activities and his life's attitude. We can conclude that he worked hard on the formation of a high-quality scientific environment, favorable for scientific development and emergence of intellectual geniuses such as the UAS founding fathers and the first academicians.

Keywords: *Ivan Vernadsky, economists, Ukrainian Academy of Sciences, National Academy of Science of Ukraine, Ukrainian economic thought, economic journals, economic publishing, 19th century professors.*

У листопаді нинішнього року головна академічна організація України, її інституційні сподвижники та ровесники святкують свій 100-річний ювілей. Відтак початок 2018-го ознаменував річний марафон заходів із відзначення цієї події [13; 14], які включають розгляд умов створення Академії та перших років її діяльності, основних етапів її розвитку, аналіз здобутків та досягнень окремих її представників, обговорення прогнозів та планів на майбутнє. Перший блок питань, зазвичай торкається буремних подій 1918 р., а в дискусіях згадуються імена В. Вернадського, М. Василенка, перших академіків – істориків Д. Багалія та О. Левицького, сходознавця А. Кримського, економістів М. Туган-Барановського та В. Косинського й інших. Проте, як більш ніж влучно зауважив директор Інституту історії України НАНУ академік В. Смолій, народження Академії, «за часів воєнної та революційної хуртовини», не було принагідним подарунком долі, натомість стало результатом тривалої, виснажливої та жертвовної боротьби кількох поколінь інтелектуалів, «багато з яких не могли навіть сподіватися на прижиттєве визнання в імперських середовищах, а працювали заради майбутнього України» [19, с. 4].

Це значною мірою актуалізує дослідження здобутків тих, хто свого часу (іноді задовго до доленосного 1918 року) доклав максимум зусиль до створення сприятливих умов для інтелектуального розвитку, що уможливив формування видатних особистос-

тей «батьків-засновників» Академії. Одним із таких вчених, завдяки неоціненним зусиллям та самовідданій праці яких нині ми маємо нагоду вітати нашу Академію, був видатний український економіст Іван Вернадський.

Відколи американський економіст-історик українського походження І.-С. Коропецький написав про недостатність досліджень, присвячених І. Вернадському, та про можливість знайти лише коротенькі згадки про нього в українській літературі [21, с. 74] ситуація дещо змінилась. Світ побачили праці корифеїв історико-економічної науки С. Злупка, Л. Корнійчук, Л. Горкіної, П. Леоненка, які включили аналіз здобутків вченого у свої підручники, запровадивши його ім'я в освітній процес. Однією з найбільш знакових подій у цьому контексті став вихід у світ видання «І. Вернадський. Витоки» за редакцією В. Базилевича. Ця фундаментальна колективна монографія містить статті провідних дослідників, які висвітлили різні аспекти наукових інтересів вченого, а також перевидання праць І. Вернадського: «Критико-историческое исследование об итальянской экономической литературе до начала XIX века», «Очерк истории политической экономии» (з незначними скороченнями) та «Заметки к «Курсу политической экономии...» Генриха Шторха» (текст праці Г. Шторха та біографічна довідка укладачами не наводяться).

Сучасні дослідники, аналізуючи різноманітні аспекти життя та діяльності І. Вернадського, не шкодують епітетів для їх опису. Економіст [17, с. 9–249], історик та теоретик економічної науки [17, с. 277–298; 21, с. 89–119] представник класичної школи політичної економії [33] та української наукової школи публічних фінансів [26, с. 17], засновник теорії потреб [15], дослідник теорії народного добробуту [25], статистик [17, с. 316–341], видавець [30], освітянин і громадський діяч [20] – ось далеко не повний перелік нині досліджених складових широкого діапазону наукових інтересів та практичної діяльності видатного українського науковця. При цьому, коли йдеться про передумови створення Академії, ім'я вченого до певної міри залишається в тіні його сина – засновника УАН В. Вернадського. Тобто процес пошуку витоків зводиться до впливу на формування наукового світогляду відомого академіка, через специфіку виховання та середовища, у якому він зростав [див. 18]. Слід констатувати, що цей аспект є важливим, але не визначальним. Нині на порядок денний вису-

вається питання необхідності пошуку більш широких контекстів – виходу за рамки встановлення тонкощів зв'язку «батько – син».

Мета статті полягає у виокремленні та аналізі тих аспектів діяльності І. Вернадського, що позитивно впливали на формування наукового середовища, в якому зростало не одне покоління науковців, що згодом об'єдналися в єдину інституційно оформлену українську академічну спільноту.

Іван Вернадський (1821–1884) – доктор історичних наук, політичної економії і статистики, екстраординарний професор кафедри політичної економії і статистики, колезький радник, член імператорського Російського географічного товариства, Московського товариства сільського господарства, Комісії для опису київського навчального округу, син статського радника і кавалера В. Вернадського із дворян Чернігівської губернії [9, с. 155–156; 10, с. 97]. Більш повне уявлення про те, ким був І. Вернадський дадуть біографічні дані, наведені у Таблиці 1.

Таблиця 1

Матеріали до наукового CV Івана Вернадського

Дати	Події
Навчання	
1831 р.	Вільний слухач вищого відділення Київського повітового духовного училища. Після відкриття Київського учбового округу і перетворення Київської гімназії вступив у 3-й клас 1-ї Гімназії вільним слухачем.
1834 р.	За досягнення в науках прийнятий у Благородний Пансіон, відкритий при 1-ій Гімназії за казенний рахунок.
1837 р.	Не закінчивши курсу із 7-ми класів, витримав іспит в Імператорському університеті Св. Володимира у Києві та був зарахований в інститут казеннокоштных студентів по 1-му відділенню філософського факультету. Будучи студентом 3-го курсу, написав дисертацію на задану філософську тему «Изложить и критически рассмотреть замечательнейшие мнения народов и мыслителей о состоянии человеческих душ за гробом» і отримав за неї золоту медаль ¹ .

¹ В Імператорському університеті Св. Володимира у Києві щороку оголошувались теми праць на здобуття золотих і срібних медалей для заохочування студентів до наукових занять.

Продовження таблиці 1

Дати	Події
1841 р.	Закінчив курс навчання в Імператорському університеті Св. Володимира у Києві зі ступенем кандидата філософії.
21 серпня 1841 р.	Призначений у Кам'янець-Подільську Губернську гімназію виконуючим обов'язки старшого вчителя російської словесності.
Київ	
12 вересня 1842 р.	Перейшов до 2-ої Київської гімназії на посаду старшого вчителя російської словесності за викликом місцевого керівництва.
2 січня 1843 р.	Додатково до цієї посади був призначений секретарем педагогічної ради гімназії.
17 серпня 1843–1846 рр.	Направлений на закордонне стажування для вивчення політичної економії і статистики в Німеччину, Францію, Англію, Бельгію та Голландію.
7 листопада 1846 р.	Призначений до виконання обов'язків ад'юнкта кафедри політичної економії і статистики в Імператорському університеті Св. Володимира у Києві.
5 лютого 1847 р.	Затверджений ад'юнктом по тій же кафедрі (за іншими даними: ад'юнкт з 15 червня 1847 р. [17, с. 83]).
4 вересня 1847 р.	Затверджений у ступені магістра політичної економії і статистики, після того як витримав відповідний іспит у Санкт-Петербурзі та захистив дисертацію «О теории потребностей» (видана у 1857 р. [7]) ² .
3 грудня 1847 р.	Обраний дійсним членом Російського географічного товариства.
14 грудня 1849 р.	Затверджений у ступені доктора історичних наук, політичної економії і статистики, після того як витримав відповідний іспит в Імператорському Московському університеті та захистив дисертацію «Историческое исследование об итальянской экономической литературе до начала XIX века» (видана того ж року [5]). Затверджений екстраординарним професором кафедри політичної економії і статистики Імператорського університету Св. Володимира в Києві.

² Німецький дослідник російської економічної думки Й. Цвайнерт висловлює припущення, що вказана праця була опублікована у переробленому вигляді зі значним часовим розривом в силу цензурних обмежень [34, с. 149].

Дати	Події
Москва	
1850 р.	Затверджений екстраординарним професором кафедри політичної економії і статистики в Імператорському Московському університеті (за іншими даними: у 1850 р. одружився і переїхав до Москви, а у 1851 р. затверджений екстраординарним професором [17, с. 99]).
Липень 1851–1856 рр.	Ординарний професор тієї ж кафедри.
Петербург	
1856–1868 рр.	Чинювник з особливих доручень V класу у Центральному статистичному комітеті Міністерства внутрішніх справ, у чині статського радника.
1857–1859 рр.	Ординарний професор політичної економії і статистики у Головному педагогічному інституті – вищому педагогічному навчальному закладі Петербурга.
1857–1861 рр.	Видавець та редактор щотижневого популярного журналу «Экономический указатель».
1858–1865 рр.	Видавець та редактор журналу «Экономист».
1859 р.	Увійшов до складу Комісії для влаштування земських банків. Зарахований до членів Статистичного товариства у Лондоні. Зарахований до членів Центрального статистичного бюро у Брюсселі.
1861–1868 рр.	Професор політичної економії і фінансового права у Олександрівському ліцеї.
1865–1868 рр.	Голова політико-економічного комітету Вільного економічного товариства (Вольное экономическое общество).
Харків	
1868–1876 рр.	Управитель Харківської контори Державного банку.
з 1870 р.	Голова Товариства взаємного кредитування Державного банку (м. Харків); Помічник голови Харківського статистичного комітету в чині статського радника.
1871 р.	Співзасновник та член правління Харківського земельного банку.
Петербург (відставка)	
1876 р.	Видавець журналу «Биржевой указатель».

Примітка: складено автором за джерелами: [9, с. 155–156; 10, с. 97–100; 1; 2; 17].

Неперевершений лектор, професор провідних вищих закладів освіти Російської імперії, перший кваліфікований очільник кафедри політичної економії і статистики Імператорського університету Св. Володимира у Києві (в тому числі завдяки закордонному стажуванню у кращих європейських вищих закладах освіти) він жив і творив у час, який дослідники називають «періодом плідних ідей і яскравих особистостей» [26, с. 17].

Непересічність освітянина І. Вернадського підтверджують листи його молодшого сина до своєї дружини. В. Вернадський, під враженням від прочитання лекційних матеріалів свого батька, на які натрапив розбираючи його папери, писав про неймовірну копітку та терплячу роботу, покладену на ці матеріали: «І яка важка річ передати «особистість» у курсі. А між іншим ця передача – найголовніше, найдорожче, що є в університетському викладанні. Я розумію, чому у пересічних і середніх вчених викладання і курс набувають шаблонного характеру. За підручником читати неважко. Однак це буде не курс університетський. Мені здається, значною мірою ця складність є результатом малого глибокого знання предмета і відсутності того живого вогню, який називається талановитістю» [3, с. 169]. Наведена цитата засвідчує уявлення майбутнього академіка про ідеал університетського професора та відповідність І. Вернадського цьому ідеалу. У своїх курсах професор значну увагу приділяв історії науки, адже вважав, що «жодна її частина не може бути відірвана від неї без прямих втрат її достоїнства, без порушення її цілісності», і «жоден момент її попереднього розвитку не має бути залишеним без уваги, якщо ми хочемо вповні оцінити її значення і пізнати істину її природи» [5; с. 4]. Слід також відзначити, що І. Вернадський був автором першої на теренах Російської імперії праці з історії економічних учень [6].

Його наукові ідеї були невичерпним джерелом натхнення для кількох поколінь вчених, зокрема знайшли своє продовження у напрацюваннях учня та наступника по кафедрі – М. Бунге. Саме він після від'їзду І. Вернадського до Москви посів вакантне місце на кафедрі політичної економії і статистики Імператорського університету Св. Володимира у Києві. М. Бунге та представники його наукової школи [докл. див. 22], відомі економісти – Д. Піхно, А. Антонович, М. Цитович, О. Білімович, Є. Слуцький, а також Р. Орженцький (один з перших академіків УАН, обраний 14 червня 1919 р.), у центр своїх досліджень поставили людину з її реалізацією

льними потребами та проблемами, продовжуючи гуманістичну традицію, започатковану в економічній науці І. Вернадським.

Однією з ключових характеристик продуктивності науковця прийнято вважати публікаційну активність. Однак про серйозність намірів у прагненні популяризації та реалізації наукових ідей чи не найкраще свідчить заснування або редагування друкованого видання як майданчика для висловлення позиції стосовного актуальних питань та ведення полеміки з опонентами.

Як відомо, в середині 1850-х років відбулася певна лібералізація суспільного життя, що дала поштовх до започаткування нових періодичних видань. Першим після «Статистического журнала» спеціалізованим російським економічним друкованим органом [34, с. 149] став створений І. Вернадським у 1857 р. «Экономический указатель». Стосовно обставин заснування цього видання у дослідників немає єдиної позиції: одні зазначають, що ідея народилася у сімейному колі і головним натхненником була дружина М. Вернадська (Шигаєва) – перша в історії Російської імперії жінка-політеконом, інші – на так званих «економічних обідах» економіста В. Безобразова. Журнал та його наступники видавалися у Санкт-Петербурзі, додатком слугував «Економист», що після закриття журналу виходив самостійно до 1865 р. (Табл. 2).

Започатковуючи власні друковані видання, І. Вернадський прагнув привернути увагу суспільства до актуальних проблем розвитку господарства. Також він зазначав, що «періодичне видання має пробуджувати любов до знання та скеровувати до його набуття» [27]. Сумлінною та копіткою працею над формуванням якісного контенту щотижневих випусків «Экономического указателя», вчений долучився до виховання читача-інтелектуала. У цій справі неоціненну роль зіграло вміння цього виняткового видавця та редактора презентувати своїй аудиторії як розбір актуальних проблем економічного характеру, так і аналіз актуальних наукових ідей.

На сторінках «Экономического указателя» отримали відображення ліберальні погляди І. Вернадського. Основну проблематику становили селянське питання, напрями розвитку торгівлі – протекціонізм чи фритредерство, умови життя робітників, розвиток та удосконалення шляхів сполучення, зокрема будівництво залізниць, політико-економічні аспекти питання рівності жінок тощо. Структура видання включала аналітичні статті, огляди, бібліографії, кореспонденцію та ін. Okремо варто відмітити публікації

інформаційного характеру стосовно відкриття нових кафедр політичної економії, роботи політико-економічних товариств та конгресів, що сприяли поширенню економічних знань. Авторами були не лише провідні економісти країни. Так, під час трирічного стажування країнами Європи І. Вернадський слухав лекції Мішеля Шевальє, який згодом став одним із зарубіжних авторів «Экономического указателя», що сприяло поширенню актуальної інформації з-за кордону.

Таблиця 2

Інформація про періодичні видання Івана Вернадського

№ п/п	Назва видання	Роки (номери)	Періодичність
1.	Экономический указатель	1857–1858 (№ 1–104)	щотижнево
	Указатель политико-экономический. Статистический и промышленный журнал	1859 (№ 105–156)	щотижнево
	Указатель экономический, политический и промышленный	1860 (№ 157–208) 1861 (№ 209–310)	щотижнево двічі на тиждень
2.	Экономист. Приложение к «Экономическому указателю»	1858 (Т. I, кн. 1–3)	тричі на рік
	Экономист. Приложение к «Указателю политико-экономическому, статистическому и промышленному журналу»	1859 (Т. II, кн. 1–6)	6 раз на рік
	Экономист. Приложение к «Указателю экономическому, политическому и промышленному»	1860 (Т. III, кн. 1–3)	тричі на рік
	Экономист (политико-экономический и статистический журнал)	1861 (Т. IV)	щомісячно (з жовтня 1861 р.)
		1862 (Т. V)	
Экономист	1863–1864 (Т. VI, кн. 1–4)	нерегулярно	
	1865 (Т. VII, кн. 1)		

Примітка: складено автором за джерелами: [29, с. 353, 371–372, 394, 405; 32, с. 626; 23, с. 136–137, 147].

Висловлені на сторінках журналу ідеї часто ставали предметом прискіпливої уваги Головного управління цензури. Про це свідчать порівняльні дані щодо кількості справ, заведених згаданим управлінням стосовно економічних газет та журналів у період з 1857 по 1865 рр. (Рис. 1).

Рис. 1. Кількість справ, заведених стосовно економічних газет та журналів Головним управлінням цензури (1857–1865 рр.).

Примітка: складено автором за даними Російського державного історичного архіву, Ф. 772, наведеними у [31, с. 244].

З рисунка видно, що цензурні претензії до видання І. Вернадського в разі перевищують аналогічні стосовно інших популярних тоді журналів. У зв'язку з посиленою увагою до «Экономического указателя», вченого викликали на засідання до Головного управління цензури, де йому зробили попередження про закриття журналу у разі повторних порушень.

Одним із важливих напрямів наукової діяльності І. Вернадського була популяризація та видання праць провідних зарубіжних вчених-економістів. Відтак, родзинкою публікаційної активності, що не обмежувалася сторінками журналів, які редагував І. Вернадський, було видання перекладів та розгорнутих рецензій на праці відомих економістів. В «Экономическом указателе» та його додатку було опубліковано праці Ф. Бастіа, М. Шевальє, Дж.С. Мілля, рецензії на праці Ж. Гарньє, К. Бемерта, Ш. Коклена, Дж. Кернса, В. Рошера, І. фон Тюнена та ін. Також І. Вернадським

було опубліковано переклади таких праць: «О производительных силах России» Л.В. Тенгеборського з доповненнями та примітками перекладача, «Понятия Гопкинса о народном хозяйстве», «Курс политической экономии» Г. Шторха з примітками перекладача. Були випадки, коли переклади окремих праць на сторінках журналів І. Вернадського виходили раніше, ніж книжкові видання. Це автоматично робило «Экономический указатель» більш мобільним у питанні поширення нових наукових ідей прогресивних економістів.

Про затребуваність та популярність «Экономического указателя» найкраще свідчить зростання кількості його передплатників, що на кінець першого ж року виходу журналу перевищила дві тисячі осіб [12, с. 422]. Його критики, попри відмінні наукові позиції, визнавали фаховість журналу. Зокрема, це стосується М. Чернишевського – одного з головних діячів журналу «Современник» та опонента І. Вернадського у полеміці з питань общини, яка велася на сторінках їхніх журналів. У своїй статті М. Чернишевський критикував позицію авторів «Экономического указателя», але при цьому зазначав, що це «прекрасний і вчений журнал» [28, с. 274]. Рівень видань, заснованих І. Вернадським, пройшов апробацію часом. Навіть сучасні дослідники наголошують на вагомості «Экономического указателя» та «Экономиста», оскільки вони, на думку В. Базилевича та В. Короткого, «засвідчують усю широчінь інтелекту їх видавця і водночас дають повну інформацію про стан економічної науки передреформної Росії» [17, с. 141].

Будучи одним з найактивніших популяризаторів західноєвропейської економічної літератури та вченим планетарного масштабу, І. Вернадський ідентифікував себе як українця. Попри це російські вчені, з притаманною їм імперською манерою, у заголовках монографій називають його патріотом Росії [24]. Чи варто говорити, що всі російські дослідники позиціонують його як російського економіста? Він спілкувався українською мовою з друзями. До кола його знайомств входили Т. Шевченко, П. Куліш, Г. Квітка-Основ'яненко, М. Максимович, М. Костомаров. За свідченням В. Вернадського, у Харківський період життя вечорами у їхньому будинку лунали українські пісні, а в бібліотеці завжди була українська література [4, с. 21]. Тоді вчений товаришував із родиною Алчевських – меценатами та активними громадськими діячами Харкова. Христина Алчевська була організатором при-

ватної недільної жіночої школи, в якій учителі працювали безкоштовно, любила українську мову та народну пісню і всіляко їх популяризувала.

Якщо І. Вернадський знав українську мову, популяризував українську культуру, то чому ж він не писав українською? Для відповіді на це питання варто зануритись у студіювання історичних джерел для знайомства з царськими указами різних років, пов'язаних із заборонаю книгодрукування, виявлення колоніальних рис політики, які унеможливлювали наукову працю вченого, якби він писав українською. Проте це тема для іншого дослідження. Тут наведемо лише один яскравий епізод із життя Вернадських, що підтверджує проукраїнську позицію вченого. У 1876 р. було видано горезвісний Емський указ, який зводив використання української мови лише до побутового рівня. Ця подія застала вченого на відпочинку у Мілані, і схвилювала його настільки, що він почав розповідати своєму 13-ти річному синові Володимирі дійсну історію України, якої не вчили у школах. Він розповів про Петербург, «побудований на кістках козаків-українців, яких використали для цього після «зради» Мазепи», про своє негативне ставлення до особи та політики Петра I та про Мазепу – одного з «останніх борців за волю України»³.

Вченому вдалося прищепити молодшому синові любов до України та до всього українського. Зрештою В. Вернадський став першим президентом Української академії наук. На його думку, майбутня Академія, крім своєї всесвітньої ваги, мала виконувати важливі життєві вимоги: національні, державні та місцеві. Саме національні інтереси він ставив перед усіма іншими, і вважав, що Академія «повинна допомагати зростові української національної свідомості та української культури, через широке, глибоке, проникливе наукове студіювання минулості та сучасності українського народу та його сусідів, природи обійнятого їми краю, в усіх її безконечних виявах» [11, с. 6]⁴.

І. Вернадський значною мірою доклався до створення сприятливої атмосфери, в якій виховувались наступні покоління інтелектуалів. Він був прикладом сумлінності та відповідальності. У 1859 р. вчений написав, що базою для прийняття господарських

³ Цитується за І.-С. Коропецьким [21, с. 83], який використовував архівні матеріали Георгія Вернадського – сина Володимира Вернадського та онука Івана Вернадського.

⁴ У наведеній цитаті збережено правопис оригінального тексту.

рішень є економічна освіта, можливість розвитку та реалізації якої він вбачав у заснуванні та роботі кафедр політичної економії в університетах та інших вищих закладах освіти, виданні книг та журналів [16, с. 2]. На той час він мав докторський ступінь, опубліковані книги, був професором Петербурзького закладу вищої освіти, а думку цю опублікував на сторінках додатку до власного друкованого видання. Як професор політичної економії і статистики, автор книг та численних статей, видавець та редактор наукової періодики він власним прикладом реалізував всі вказані напрями забезпечення економічної освіти.

Багато чинників, «які даються знаки не одразу, а з плином часу» [19, с. 5] здійснювали вплив на те, якою буде Українська академія наук, своєрідність її структури, особливості її статуту, та зрештою чи буде вона взагалі. І. Вернадський писав: «незважаючи на гадану розрізненість, всі світові і суспільні факти пов'язані між собою тісним живим зв'язком, що утворює із всесвіту одне органічне ціле» [8, с. 127]. Ці слова чи не найкращим чином ілюструють, що попри значний часовий лаг між роками діяльності вченого та заснуванням Української академії наук їхній зв'язок істотний, і його не можна ігнорувати. Віднайдення усіх цеглинок, які заклали фундамент Академії, є важливою та важкою справою, яку не під силу реалізувати окремому досліднику самотужки. Сюди ж входить і пошук таких моральних авторитетів як І. Вернадський, які формували специфічне середовище із високою науковою культурою.

Висновки. Занадто довго багатьох представників української економічної думки, за винятком хіба що найвідоміших – М. Туган-Барановського та Є. Слуцького – дослідники за інерцією називали забутими, а їхню наукову спадщину мало дослідженою. Монографії, дисертаційні роботи та чисельні публікації у наукових виданнях в галузях економіки, історії, юриспруденції, журналістики та інших, нині стають вагомим аргументом проти «забутості», «невідомості» та «невизнання». Перші кроки, зроблені корифеями історико-економічного фаху, вже дали свої результати. Багато поставлених ними питань, знайшли відгук у напрацюваннях наступних поколінь істориків-економістів. У своїй сукупності це створило потужну базу наукових досліджень, що уможлиблює здійснення наукового пошуку не вшир – вводячи в науковий обіг нові імена, а вглиб – відкриваючи нові грані життя та діяльності економістів минулого, заглиблюючись у конкретику проблемних

зон їхніх наукових поглядів, здійснюючи пошук нових, досі не встановлених взаємозв'язків та взаємовпливів.

Такий підхід до аналізу діяльності видатного українського економіста використовувався автором цієї статті. Це дало змогу встановити, що І. Вернадський формував середовище, сприятливе для розвитку академічної науки: він викладав у провідних вищих закладах освіти країни; був вчителем та натхненником М. Бунге – засновника Київської політекономічної школи, одним із представників якої був академік УАН Р. Орженцький; створював майданчики, завдяки яким наукові ідеї економістів були «почутими»; здійснював безпосередній вплив на становлення особистості першого президента УАН – В. Вернадського та багато іншого. Достеменно оцінити внесок І. Вернадського у розвиток української академічної науки дійсно важко, але переоцінити – неможливо. Адже параметрами оцінки, окрім формальних – навчався, захистив, викладав, опублікував, – слугують складні мережива особистих знайомств, зв'язків та взаємин, а також міцна сув'язь ланцюжків «вчитель – учень», що протягом десятиліть зберігали наукові традиції та врешті спричинилися до інституційного оформлення спільноти вчених, в самій назві якої була закладена приналежність до Української держави.

Особистість І. Вернадського вражає своєю багатогранністю, а прогресивні наукові ідеї приголомшують дослідників своїми масштабами та прогностичним потенціалом. Він був амбітним вченим, який вирізнявся своєю проукраїнською позицією та працював над створенням якісного наукового середовища, в якому проростали пагінці української академічної науки.

1. Архив РАН. Ф. 518, оп. 6, д. 0044.
2. Архив РАН. Ф. 518, оп. 6, д. 0045.
3. Вернадский В.И. Письма Н.Е. Вернадской (1889–1892). Москва: Наука, 1991. 320 с.
4. Вернадский В.И. Страницы автобиографии В.И. Вернадского. Москва: Наука, 1981. 349 с.
5. Вернадский И.В. Критико-историческое исследование об итальянской политико-экономической литературе до начала XIX века. Москва: В Унив. Тип., 1849. 116 с.
6. Вернадский И.В. Очерк истории политической экономии. СПб.: Редакция Экономического указателя, 1858. 224 с.
7. Вернадский И.В. Очерк теории потребностей. СПб.: тип. К.: Метцга, 1857. 81 с.

8. Вернадский И.В. Предмет политической экономии. *Журнал министерства народного просвещения*. 1856. Ч. XC. Отд. II. С. 127–144.
9. Вернадский Иван Васильевич. Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского московского университета, за истекающее столетие, со дня учреждения января 12-го 1755 г., по день столетнего юбилея янв. 12-го 1855 г., составленный трудами профессоров и преподавателей, занимавших кафедры в 1854 г., и расположенный по азбучному порядку. Часть 1. Москва: В университетской типографии, 1855. С. 155–163.
10. Вернадский Иван Васильевич. Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета св. Владимира (1834–1884). Составлен и издан под ред. ордин. Проф. В.С. Иконникова. Киев: тип. Императорского университета св. Владимира, 1884. С. 97–103.
11. Вернадський В.І. В справі заснування Української Академії Наук в Києві. *Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві*. 1919. С. 5–8.
12. Горчакова А.Ю. Роль периодической печати в распространении идей западных экономистов. *Взаимосвязи российской и европейской экономической мысли: опыт Санкт-Петербурга: Очерки*. СПб.: Нестор-История, 2013. С. 416–428.
13. До 100-річчя НАН України. URL: <http://www.nas.gov.ua/UA/About/100/Pages/default.aspx>.
14. До 100-річчя НБУВ (Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського). URL: <http://www.nbuv.gov.ua/taxonomy/term/939>.
15. Злупко С.М. Персоналії і теорії української економічної думки. Львів: Євросвіт, 2002. 528 с.
16. Изолированное государство в отношении общественной экономии И. фон Тюнена. *Экономист*. 1859. Т. 1. Кн. 1.
17. І. Вернадський. Витоки. Творча спадщина у контексті історії економічної думки в Україні. Київ: Знання, 2009. 862 с.
18. Іваненко О. Вплив І.В. Вернадського на формування світогляду засновника Української академії наук В.І. Вернадського. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2013. № 18. С. 101–107.
19. Історія й академія (Інтерв'ю з академіком В.А. Смолієм). *Вісник НАН України*. 2018. № 4. С. 3–12.
20. Ковалевська О. Видатний вчений, освітянин, громадський діяч (24 травня – 180 років від дня народження І.В. Вернадського). *Вісник НАН України*. 2001. № 5. С. 58–63. URL:

- <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/72554/11-Kovalevskaya.pdf?sequence=1>.
21. Коропецький І.-С. Українські економісти XIX століття та західна наука. Київ: Либідь, 1993. 192 с.
 22. Курбет О.П. Scientific schools matter. До питання про методологію ідентифікації Київської політекономічної школи. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2017. Вип. 50. С. 262–276.
 23. Лисовский Н.М. Библиография русской периодической печати. 1703–1900 гг. (Материалы для истории русской журналистики). Петроград: Типография Акц. Общ. Тип. Дела, 1915. 1067 с.
 24. Михайлик Н.К. Иван Васильевич Вернадский, 1821-1884: ученый, экономист и патриот России. Москва: Международная педагогическая академия, 2002. 136 с.
 25. Небрат В.В. Суспільне господарство та державні фінанси в теорії народного добробуту Івана Вернадського. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2012. № 3. С. 15–18.
 26. Опарін В.М., Федосов В.М., Юхименко П.І. Українська класична школа публічних фінансів. *Фінанси України*. 2015. № 10. С. 7–31.
 27. От редакции. *Экономический указатель*. 1857. № 11.
 28. Полное собрание сочинений Н.Г. Чернышевского: В 10 тт. СПб., 1906. Т. 3. 780 с.
 29. Русская периодическая печать: Справочник: в 2 кн. Кн.1: (1702–1894). М.: ГИПЛ, 1959. 836 с.
 30. Сурнина И.А. Деловые издания И.В. Вернадского (1857–1865). Москва: Флинта, 2017. 328 с.
 31. Сурнина И.А. Цензура и Экономический указатель И.В. Вернадского 1857–1861 годов. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. 2018. Т. 80, № 2(2). С. 244–249. URL: <https://doi.org/10.30853/filnauki.2018-2-2.7>.
 32. Указатель экономический, политический и промышленный. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: Том XXXIV (68). Углерод – Усилие*. СПб.: Тип. Акц. Общ. Брокгауз-Ефрон, 1902. С. 626.
 33. Ущатовський Ю.В. Класична школа в політичній економії і економічні погляди Івана Вернадського. *Еволюція теорії цінності в українській економічній думці (від давнини до початку XX століття)*: Наукове видання. Житомир: ЖІТІ, 2002. С. 208–216.
 34. Цвайнерт Й. История экономической мысли в России. 1805–1905. Москва: Изд. Дом ГУ ВШЭ, 2008. 410 с.

References

1. Arhiv RAN. F. 518, op. 6, d. 0044 [in Russian].
2. Arhiv RAN. F. 518, op. 6, d. 0045 [in Russian].
3. Vernadsky, V.I. (1991). Letters of the N.E. Vernadskaiia (1889–1892). Moskva: Nauka [in Russian].
4. Vernadsky, V.I. (1981). V.I. Vernadsky autobiography pages. Moskva: Nauka [in Russian].
5. Vernadskii, I.V. (1849). Critical-historical study of the Italian political economy literature before the beginning of the 19th century. Moskva: V Univ. Tip. [in Russian].
6. Vernadsky, I.V. (1858). Essay on the history of political economy. SPb.: Redaktsiia Ekonomicheskogo ukazatel'ia [in Russian].
7. Vernadsky, I.V. (1857). Essay of the theory of needs. SPb.: tip. K. Mettsiga [in Russian].
8. Vernadsky, I.V. (1856). Subject of political economy. *Zhurnal ministerstva narodnogo prosveshcheniia – Journal of the Ministry of Education*, XC, II, 127–144 [in Russian].
9. Vernadsky, Ivan Vasilevich. (1855). In *Biographical Dictionary of Professors and Teachers of the Moscow Imperial University* (Vol. 1, pp. 155–163). Moskva: V universitetskoi tipografii [in Russian].
10. Vernadsky, Ivan Vasilevich. (1884). In V.S. Ikonnikov (Ed.) *Biographical Dictionary of Professors and Teachers of the St. Vladimir Imperial University (1834–1884)* (pp. 97–103). Kyiv: v tipografii Imperatorskogo universiteta sv. Vladimira [in Russian].
11. Vernadsky, V.I. (1919). In the case of the establishing of the Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv. *Zbirnyk prats Komisii dlia vyroblennia zakonoproektu pro zasnuvannia Ukrainskoi Akademii nauk u Kyivi – Collection of works of the Commission for the elaboration of a bill on the founding of the Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv*, 5–8 [in Ukrainian].
12. Gorchakova, A.Yu. (2013). The role of periodicals in spreading western economists' ideas. In I.I. Yeliseeva, & A.L. Dmitriev (Eds.), *The interrelation of Russian and European economic thought: the experience of St. Petersburg: Essays* (pp. 416–428). SPb.: Nestor-Istoriia [in Russian].
13. To the 100th anniversary of the NAS of Ukraine. (n.d.). Retrieved from <http://www.nas.gov.ua/UA/About/100/Pages/default.aspx> [in Ukrainian].
14. To the 100th anniversary of the NBUV. (n.d.). Retrieved from <http://www.nbu.gov.ua/taxonomy/term/939> [in Ukrainian].

15. Zlupko, S.M. (2002). Persons and the theories of Ukrainian economic thought. Lviv: Yevrosvit [in Ukrainian].
16. An isolated state regarding J. von Thünen social economy (1859). *Ekonomist – Economist*, 1, 1 [in Russian].
17. Bazylevich, V. (Ed.). (2009). I. Vernadsky. Roots. Creative Heritage in the Context of the History of Economic Thought in Ukraine. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
18. Ivanenko, O. (2013). Vernadsky I.V. influence on the formation of the founder of the Ukrainian Academy of Sciences Vernadsky V.I. outlook. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka – Ukraine in the 20th century: Culture, Ideology, Politics*, 18, 101–107 [in Ukrainian].
19. History and Academy (Interview with Academician Smolii V.A.). (2018). *Visn. Nac. Acad. Nauk Ukr. – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 4, 3–12 [in Ukrainian].
20. Kovalevska, O. (2001). Outstanding scientist, educator, public figure (May 24 – 180 years since the birth of Vernadsky I.V.). *Visn. Nac. Acad. Nauk Ukr. – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 5, 58–63. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/72554/11-Kovalevskaya.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
21. Koropec'kyj, I.S. (1993). Ukrainian economists of the 19th century and Western science. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
22. Kurbet, O.P. (2017). Scientific schools matter. To the question on the identification methodology of Kyiv School of Political Economy. *Īstoriâ narodnogo gospodarstva ta ekonomičnoï dumki Ukraïni – History of economics and economic thought of Ukraine*, 50, 262–276 [in Ukrainian].
23. Lisovskii, N.M. (1915). Bibliography of Russian periodicals. 1703–1900 (Materials for the history of Russian journalism). Petrograd: Tip. Akts. Obshch. Tip. Dela [in Russian].
24. Mikhailik, N.K. (2002). Ivan Vasilevich Vernadsky, 1821–1884: scientist, economist and patriot of Russia. Moskva: Mezhdunarodnaia pedagogicheskaiia akademiia [in Russian].
25. Nebrat, V.V. (2012). Public economy and state finances in the Ivan Vernadsky's theory of folk welfare. *Formuvannâ rinkovih vidnosin v Ukraïni – Market Relations Development in Ukraine*, 3, 15–18 [in Ukrainian].
26. Oparin, V.M., Fedosov, V.M. & Yukhymenko, P.I. (2015). Ukrainian Classical School of Public Finance. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 10, 7–31 [in Ukrainian].
27. From the Editorial Office (1857). *Ekonomicheskii ukazatel – Economic Guide*, 11 [in Russian].

28. Sovremennik 1857. (1906). *Complete Works of N.G. Chernyshevsky* (Vol. 3). SPb.: Izdanie M.N. Chernyshevskogo [in Russian].
29. Russian periodicals: a Handbook (Vol. 1): (1702–1894). (1959). M.: GIPL [in Russian].
30. Surnina, I.A. (2017). Business publications of I.V. Vernadsky (1857–1865). Moskva: Flinta [in Russian].
31. Sumina, I.A. (2018). Censorship and I.V. Vernadsky's «Economicheskii Ukazatel» («Economic Guide») of 1857–1861. *Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki – Philology Sciences. Theory and Practice*. 80, 2(2), 244–249. Retrieved from <https://doi.org/10.30853/filnauki.2018-2-2.7> [in Russian].
32. Ukazatel Ekonomicheskii, Politicheskii i Promyshlenni. (1902). In *Brockhaus and Efron Encyclopedic Dictionary* (Vol. XXXIVA (68), p. 626). SPb.: Tipografiia Akts. Obshch. Brokgauz-Efron [in Russian].
33. Ushchapovsky, Yu.V. (2002). Classical school in political economy and Ivan Vernadsky's economic views. In *Theory of value evolution in Ukrainian economic thought (from antiquity to the beginning of the 20th century)* (pp. 208–216). Zhytomyr: ZhITI [in Ukrainian].
34. Zweynert, J. (2008). History of Economic Thought in Russia. 1805–1905. Moskva: Izd. Dom GU VShE [in Russian].

Стаття надійшла 20 серпня 2018 р.